

ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ОСВІТИ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена обговоренню результатів емпіричного дослідження чинників подолання бідності як стилю життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти. Особистість як суб'єкт долаття бідності перспективи у зміні стилю життя пов'язує із докладеними нею зусиллями щодо опанування освітньої, освітньо-професійної програми. Цим вона стверджує особисте намагання розв'язати суперечність між потребою у зміні стилю життя і наявним станом ресурсозабезпеченості. Особистість бере на себе відповідальність за прикладені зусилля, розуміючи ризик втрати наявних ресурсів, слабкі гарантії освіченості.

***Ключові слова:** самовизначення особистості у сфері освіти, подолання бідності як стилю життя, опанування освітньої, освітньо-професійної програми.*

Постановка проблеми. Економічний підхід до подолання бідності по суті постає процесом запровадження заходів, якими забезпечують збільшення ресурсу бідних. Оскільки ресурси, як кількісно вимірювані умови існування, не можуть бути постійно і невпинно збільшуваними, то подолання бідності може бути реалізований через перерозподіл існуючих ресурсів. Інакшими словами: щоби у когось додалося, треба, щоби у когось віднялося. Питання про готовність не-бідних поділитися своїми ресурсами на користь бідних все менше і менше зберігає свою риторичність. І вже "must have" у зірок Голівуду – взяти на виховання дитину з країн третього світу, а "von top" у бізнесменів – "приховане" демонстрування своїх статків разом із благодійністю для нужденних.

Проте бідність у світі лишається не викореною, а бідні зберігають статус осіб, що потребують дедалі все більше постійної уваги суспільства.

Щодо України, то наразі відомими і широко обговорюваними стали висновки експертів Світового Банку про головну особливість "вітчизняної" бідності: це – бідність серед освічених. Освіта не гарантує громадянам України ані підвищення їх ресурсозабезпеченості до достатнього рівня, ані уникнення ризиків втратити раніше набуті ресурси. Відтак, спроможність освіти серед інших ресурсів особистості, принаймні таких як здоров'я, вік, соціальні зв'язки, родина, постає і не потужною, і уразливою.

Подібні розмірковування наведені не для того, аби знівелювати значущість освіти для подолання бідності і закликати спільноту бідних ігнорувати її як ресурс. Навпаки. Втрата особистістю довіри до освіти не додає їй серйозних переваг у справі долаття бідності. Про кореляцію рівня освіти і статків науковці говорять давно. Більше того. Народна мудрість українців колись увиразнила "замкнуте коло" причинно-наслідкових зв'язків бідності: "Чому дурні? Бо бідні. Чому бідні? Бо дурні!" (укр. нар. прислів'я). Наскільки така чи то саркастична, чи то іронічна рефлексія своєї бідності зберігається й донині? Наскільки вона не позбавлена оптимізму чи забарвлена песимістично?

Пошук відповідей на такі питання дотичний до намагання вирішити проблему самовизначення особистості у сфері освіти, якщо її висвітлювати у контексті подолання бідності як стилю життя [1].

Виявити соціально-психологічні чинники зрушень у стилі життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти – це теж саме, що й проблематизувати традиційні економічні способи боротьби із бідністю. Вони засновані на виробленому і постійно відтворюваному уявленні про бідних як про осіб, яких можна ідентифікувати через їхній спосіб життя [2], прикметою якого є осмислена відмова від розкошів через постійну і непереможну скруту: "Не до жиру, быть бы живу" (рос. нар. прислів'я).

Наразі в Україні дослідження соціально-психологічних чинників подолання бідності як стилю життя досить потужно розгортаються у напрямі вивчення: соціально-психологічного змісту та інструментарію дослідження культури бідності (В. Васютинський); соціально-психологічних особливостей здоров'я громадян із різним матеріальним становищем (Л. Коробка), а також їхньої спрямованості на підтримку/порушення правопорядку (Т. Белавіна), відмінностей у професійній самореалізації (В. Мяленко). Торкаються вони і специфіки проявів бідності як стилю життя у сільських мешканців і городян (І. Губеладзе) тощо. У цій низці досліджень самовизначення особистості у сфері освіти постає одним із усієї множини можливих способів зміни стилю життя у напрямі долаття бідності.

Мета статті. Стаття присвячена обговоренню результатів емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників подолання бідності як стилю життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Самовизначення особистості у сфері освіти як соціальна дія є встановленням особистістю своїх здобутків і перспектив в опануванні освітніх та/чи освітньо-професійних програм (далі О/ОПП). Аби встановити свої здобутки необхідно оцінити здійсненне, аби перспективи – потенціал освіти та можливості його використання. Тим самим особистість, виокремлюючи себе із континууму ре/трансляції знання, наперед і наново характеризує своє місце і роль в ньому [4].

При цьому мова йде не про те, як особистість – адекватно чи ні, цілісно чи фрагментарно, постійно чи ситуативно тощо – усвідомлює набутий досвід перебування у сфері освіти, результати опанованих нею О/ОПП, але про межі своєї спроможності продукувати не-бідність. По суті таке усвідомлення утворює підґрунтя для – вже і є подоланням бідності як стилю життя. Відтак, самовизначення у сфері освіти може стати соціальною практикою не-відтворення бідності.

Операціоналізація самовизначення особистості у сфері освіти відбувається через:

– самооцінку прикладених зусиль для опанування О/ОПП через встановлення обсягу, доцільності, якості своїх намагань;

– самооцінку наслідків цих зусиль через встановлення набутої компетентності, її змісту і рівня.

Оскільки ми вивчали соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти, то, найперше, зосередили увагу на оцінці особистістю своєї здатності спрямовано змінювати стан ресурсозабезпеченості, використовуючи потенціал освіти, а потому – на судженнях про сенс запланованих дій.

Отримані в результаті проведеного емпіричного дослідження дані ми аналізували, засновуючись на тому, що:

– по-перше, самовизначення у сфері освіти як будь-яка соціальна практика, зрозуміла як "пов'язані і зчеплені рутинні дії у повсякденні" (*переклад мій – О.Ж.*) [3, с. 118];

– по-друге, самовизначення обмежене рамками актуального досвіду життєдіяльності особистості. До таких рамок ми відносимо, насамперед, освітні реалії, проявлені через: спільне для функціонування всієї системи вітчизняної освіти, відмінне та/чи специфічне – для кожного закладу освіти, індивідуальної ситуації перебування в ньому.

Опанування О/ОПП – у побутовому форматі це процес отримання освіти – постає для особистості організованою життєдіяльністю, важливою для особистості безвідносно до процесу подолання бідності. Відтак, при самовизначенні у сфері освіти виникає певна конкуренція між різними орієнтирами у вибудовуванні повсякдення, принаймні, між такими: що більше важить для особистості – стати освіченим, не бути бідним чи благополучно увійти до певного співтовариства? Ці орієнтири обумовлюють вектори руху особистості у реалізації потенціалу освіти [посилання на освітньоможливе].

Переїмання особистістю тим, аби просунутися хоча б у двох напрямках, підсилює можливу "розкиданість" її дій щодо подолання бідності. До того ж самовизначення у сфері освіти є не тільки окресленням нової чи інакшої активності, але й відмовою від такої, яка заважає інакшому стилю життя, не гарантуючи успіхів у продукуванні не-бідності.

В основу емпіричної моделі самовизначення особистості у сфері освіти покладено такі положення:

1. Оскільки йде потужна зміна звичної сфери освіти, то самовизначенню особистості до прийняття змін у змісті, способах, формах, результатах опанування О/ОПП. Тобто, особистість має, по-перше, розуміти сенс відходу від:

– ретрансляції знання, яке неодмінно відповідає принципам науковості, несуперечливості, вікової відповідності, природодоцільності та ін.;

– взаємодії вчителя і учня, заснованої на наперед встановленому змісті освіти, і якою й не передбачено його (змісту) погодження з ними;

– параметризації освіти за умовами і організацією процесу опанування О/ОПП;

– обов'язкового публічного підтвердження завершеного процесу опанування О/ОПП.

З цього, зокрема, випливає, що для особистості перспективи перебування у сфері освіти аж ніяк не обмежені: засвоєнням тільки наукового знання, до того ж певного рівня складності, без коригування умов його ре/трансляції і вимог до його засвоєння, офіційним засвідченням результатів з передбаченою видачею диплома, свідоцтва тощо лише по закінченні повного курсу навчання тощо.

2. Оскільки зміни у сфері освіти пов'язані із впровадженням нових інформаційно-комунікаційних технологій, що передбачає не просто володіння особистістю певними ресурсами (зокрема, персональним комп'ютером, засобами для мобільного зв'язку та ін.), але й їх постійне оновлення (досить витратне, принаймні з точки зору фінансових розходів), то рівень її ресурсозабезпеченості стає додатковою перевагою/перешкодою в опануванні О/ОПП.

Для особистості із недостатньою ресурсозабезпеченістю передумовою подолання бідності як стилю життя є свідома відмова від того, що заважає мати у своєму розпорядженні такі засоби і не сприяє їх оновленню.

3. Оскільки конфігурація сфери освіти для громадян України дедалі все більше набуває вигляду т. зв. "освіти без кордонів", то опанування О/ОПП для особистості тим більше сприятиме подоланню нею бідності як стилю життя, чим сильніша її готовність до участі у процесах академічної мобільності і чим адекватніше вона оцінює підготовленість до такої участі. Так, володіння англійською мовою майже завжди стає обов'язковою вимогою до претендентів, які бажають брати участь в академічних обмінах; отримати грант на навчання теж малоімовірно без знання іноземної мови тощо. Академічна мобільність, відтак, може розглядатися у контексті сприяння соціальній мобільності особистості, а налаштованість на неї – як ознака готовності до зміни стилю життя.

Отже, емпіричне дослідження самовизначення особистості у сфері освіти зосереджено на отриманні даних, аналіз і інтерпретація яких уможливило відповіді на питання про:

– наміри особистості і далі опанувати О/ОПП і про те, від чого вона ладна відмовитись заради цього;

– готовність до інакших дій задля опанування О/ОПП, не зважаючи на досягнення чи прорахунки у здійсненню, і про готовність до труднощів, переборювання яких жодної мірою не гарантує подолання бідності;

– те, наскільки самовизначення у сфері освіти є практикою (тобто, діями, пов'язаними між собою і зчепленими із іншими повсякденними діями) і чи відмінна така практика в залежності від ресурсозабезпеченості особистості;

– те, чи існують рамки самовизначення (під "рамками самовизначення" розуміємо обмеженість встановлення здобутків і перспектив, що утворена внаслідок пережитого), які впливають на вибір інакшого стилю життя.

Проведене нами емпіричне дослідження, показало, що: особистість спроможна зрозуміти, що освіта не стоїть на заваді подоланню бідності як стилю життя; подолання бідності безпосередньо пов'язане із усвідомленням недостатньої ресурсозабезпеченості і намаганням змінити таке становище; освіта, кваліфікована як ресурс особистості, надає їй додаткові можливості для цього; встановлені зміст і обсяг її можливостей щодо опанування ОП/ОПП програм уможливають з'ясування потенціальних зрушень у стані ресурсозабезпеченості особистості. Якщо висловлюватися дещо метафорично, то самовизначенням особистість маркує "присутність" освіти у своєму житті. Функція самовизначення у сфері освіти, якщо під наслідками цього процесу зрозуміти репрезентацію особистістю своєї участі у навчанні – встановлювати обсяг і зміст долучення до організованого і впорядкованого процесу опанування ОП/ОПП.

За ресурсного підходу питання про самовизначення особистості у сфері освіти стосується безпосередньо проблеми витрат на навчання. Рушійною силою розв'язання суперечності між витраченими і отриманими ресурсами постає намагання особистості:

- зберегти баланс (скільки витрачено, стільки й отримано);
- оптимізувати ресурси (витратили менш вартісний, отримали більш вартісний взамін нього);
- реструктурувати ресурси (змінити активи і пасиви, зв'язки між ними).

Витрата на опанування О/ОПП таких активів як час, гроші, без достатніх гарантій на те, що новий ресурс буде більш потужним за наявні для подолання бідності, впливають на:

- "стискання" сфери освіти до розташованих поблизу місця проживання закладів освіти, знайомих освітніх програм, апробованих форм;
- "ущільнення" сфери освіти до короткотермінового опанування О/ОПП.

Одним із соціально-психологічних чинників подолання бідності як стилю життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти є готовність ризикнути наявними ресурсами, аби мати можливість опанувати О/ОПП. Така готовність до ризику "вимальовується" у результатах самооцінювання здобутків і перспектив щодо опанування О/ОПП.

Результат самовизначення особистості у сфері освіти, розглянутий ззовні як підсумок її соціальної активності, став для дослідника:

- відкритим, тобто не мав бар'єрів, перешкод для його спостереження, для ознайомлення з ним тощо; їхня відсутність – ознака соціальності здійсненого особистістю акта;
- прозорим, тобто доступним для його пояснень, витлумачень тощо; ця транспарентність самовизначення як напевно встановлені для себе можливості і обмеження у сфері освіти стає запорукою гідних, правдивих і зрозумілих дій особистості;
- дотичним до вирішуваної проблеми, тобто доречним для використання його у справі додання бідності і спроможним прислужитися для висовувань про зрушення у цих процесах.

Така відкритість, прозорість і дотичність дозволяє говорити, про певні тенденції у самовизначенні тих, хто достатньою мірою ресурсозабезпечений. Так, відбувається відвертання:

- від питань про гідність бідних осіб отримувати вищу освіту;
- від конкретизації заходів як встановлення особистого внеску у подолання бідності, допомоги, підтримки незабезпеченим студентам;
- від осмислення спільних (для бідних і не-бідних) труднощів адаптації до культури, вимог ВНЗ;
- від роздумів над спільними для всіх труднощами входження до професійної спільноти;
- від висвітлення випадків дискримінації, хоча б і прихованої, через неспроможність вести певний стиль життя, наприклад, брати участь у престижному дозвіллі, отриманню додаткових освітніх послуг тощо.

Проте увага приділяється:

- розгляду питань про труднощі, зокрема матеріальні, навчання у ВНЗ;
- роздумам і пропозиціям щодо проведення державної політики у сфері вищої освіти, обов'язки суспільства тощо;
- підкресленню неоднакових можливостей забезпечених і незабезпечених студентів здобути лідерство у колективі, стати аутсайдером;
- труднощам входження до професійної спільноти через відсутність соціальних зв'язків у сфері майбутньої професійної діяльності;
- констатації відсутності досвіду перебування в інших культурах, зокрема, перебування в інших країнах тощо.

Висновки. Подолання бідності як стилю життя в процесі самовизначення особистості у сфері освіти може бути переформульована у проблему переосмислення особистістю із недостатнім рівнем ресурсозабезпеченості своєї спроможності стати представником професійного середнього класу і бути носієм його культури. Особистість як суб'єкт додання бідності перспективи у зміні стилю життя пов'язує із

докладеними нею зусиллями щодо опанування О/ОПП. Цим вона стверджує особисте намагання розв'язати суперечність між потребою у зміні стилю життя і наявним станом ресурсозабезпеченості. Особистість бере на себе відповідальність за прикладені зусилля, розуміючи ризики самоідентифікації з не-бідними, слабкі гарантії освіченості. Самовизначення у сфері освіти більшою мірою вчинок, ніж діяльність; його здійснення – питання етики.

Поштовхом до подолання бідності у процесі самовизначення особистості у сфері освіти стає розв'язання суперечності між бажанням не-відтворювати бідність як стиль життя і відсутністю ресурсів для цього. Результат такого розв'язання – усвідомлена особистістю необхідність опанування О/ОПП. При цьому наявність більш, ніж одного "горизонту" зміни стилю життя, "розмиває" престиж цього ресурсу. Такими "горизонтами" у зміні стилю життя є зрушення як у бік подолання бідності, так і у бік "безповоротного" її не-подолання, а самовизначення у сфері освіти набуває перспективного чи депресивного характеру.

Самовизначення у сфері освіти спрямовує індивідуальні і колективні зусилля щодо зміни стилю життя. Більше того, самовизначення постає практикою вибору майбутнього стилю життя, бо відібрані для опанування О/ОПП – своєрідний "дозвіл" на використання освіти як ресурсу для подолання бідності.

Використані джерела

1. Жорнова О.І. Подолання бідності і самовизначення у сфері освіти: до обговорення можливостей особистості [Текст] / Олена Іллівна Жорнова // Психологія і особистість : наук. журнал. – 2013. – № 2 (4). – С. 68-83.
2. Васютинський В.О. Культура бідності: соціально-психологічний зміст та інструментарій дослідження [Текст] / Вадим Олександрович Васютинський // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – Т. XI. – Соціальна психологія. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 119–128.
3. Фурс В. Н. Рецепция идей Маркса в современной критической теории [Текст] / В. Н. Фурс // ОНС: Общественные науки и современность. – 2002. – № 5. – С. 115-131.
4. Жорнова О. І. Наслідки самовизначення особистості у сфері освіти: до пошуку критеріального визначення зрушень у подоланні бідності [Електронний ресурс] / Олена Іллівна Жорнова // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2012. – № 1 К; URL: www.es.rae.ru/mino/158-1089

Zhornova O.I.

SOCIAL AND POLITICAL PSYCHOLOGY FOR HIGHER EDUCATION : THE INTEGRATION OF IDEAS AND RESOURCES

The social and political psychology continuously improves. Today, it can go to the next interdisciplinary level. It can a) become the basis for a unified base of integrative academic discipline in high school; b) develop a professional middle class. The name of the discipline could be "The Theory and Reality of the middle class." A key role will belong to the social and political psychology. It will solve the problem through scientific principles of forecasting of socio and political development of society, the scientific rationale for the policy and public relations, targeted formation of a professional middle class. Ideas that can be implemented in the study of this discipline because of their involvement in social and political psychology are next 1) the idea of collective subjectivity of lifting and domestic society, and science and higher education; 2) the idea of a highly developed group consciousness to comprehend reality and its further harmonization; 3) the idea of pooling of scientific disciplines and capabilities of scientists to strengthen them in a single collective algorithm. The latter comprises a collective definition of the social and political situation, the collective formulation of goals out of the situation, the collective actions to resolve contradictions; collective understanding of the aftereffect.

Key words: *interdisciplinary, integrative academic disciplines, integrating ideas and resources.*

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013

